

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

НАШ ЈЕЗИК

НОВА СЕРИЈА

Књига XVI, св. 3.

БЕОГРАД, 1967.

САДРЖАЈ

	Страна
1) М. Павловић, Пасторални ономастички термини типа <i>dič</i> и <i>bač</i>	115—118.
2) Ирена Грицкат, Шта даје за проучавање глаголске семантике чиста (граматичка) перфектизација путем префиксације	119—125.
3) А. Пецо, Утицај турског језика на фонетику штокавских говора	127—145.
4) Др Живојин Станојчић, Граматизоване потврде / одричне категорије у књижевном српскохрватском језику	147—157.
5) Др Наталија Радошевић, Покушај структурног поређења српскохрватског и руског језика са нарочитим обзиром на аутоматске (типске) грешке Срба у руском језику	159—170.
6) Др Лука Вујовић, Један периферијски староцрногорски говор (<i>Мрковићки</i>) у свјетлости историје језика, међудијалекатских и међујезичких појава	171—182.
7) Митар Пешикан, Невоље рада на нашим описним речницима	193—204.
8) Др Е. Фекеге, Одрасити се „на стандард“ или „на стандарду“	205—211.
9) ЈЕЗИЧКЕ ПОУКЕ	211—217.

УРЕЂУЈЕ ОДБОР

Одговорни уредник МИХАИЛО СТЕВАНОВИЋ
Секретар Уређивачког одбора др Живојин Станојчић

БЕОГРАД
1967.

Наш језик н. с., књ. XVI, св. 3, Београд 1967.
VI међународни конгрес слависта, Праг 7 — 13. VIII 1968.

ГРАМАТИЗОВАНЕ ПОТВРДНЕ / ОДРИЧНЕ КАТЕГОРИЈЕ У КЊИЖЕВНОМ СРПСКОХРВАТСКОМ ЈЕЗИКУ

1.

1. Већ неке од врло давних обрада словенске афирмације одн. негације могу дати подстицај за објашњење тих категорија и у ситуацији дијалога, у ситуацији, дакле, основног процеса саопштавања. Тако је Фр. Миклошич у својој *Упоредној синтакси словенских језика*, говорећи о негацији, указао и на лексичка, дакле, у основи семантичка, средства појачавања афирмације односно негације: „Wie die affirmation, so kann auch die negation verstärkt werden. Die verstärkung wird bewirkt a) durch vergleichung mit dingen von minimaler quantität oder qualität: ... serb. *ne vrijedi ni lule duhana* ...; *ne vidi se prst pred okom*, — и ... Die verstärkung der negation wird bewirkt b) durch wiederholung der negation, durch deminution der negierenden worte, durch anwendung bestimmter affirmativer ausdrücke, die nicht sachen von minimaler quantität oder qualität bezeichnen: ... *ni po što ne otvori*“.¹ Исту појачајну функцију Миклошич налази у речци *ни*, стављајући је, управо по моменту појачавања, у опозицију, рекли бисмо — синонимског карактера, према одричној партикули *не*.² И овде ми налазимо да је реч о лексичким средствима, обличким знацима негације (и емфатичне негације), одн. да је реч о семантичком нивоу, који је, као што је познато, у непосредној вези

¹ Fr. Miklosich, *Vergleichende Syntax der slavischen Sprachen*, Zweiter Abdruck, Wien 1883, str. 193—195.

² „Die slavischen Sprachen haben zwei negationspartikeln: *ne* und *ni*: jene ist unzweifelhaft einfach, diese aus jener durch verbindung mit einem verstärkenden *i* entstanden“ (Fr. Miklosich, *Ibid.*, стр. 170).

2.

2. Прва принципска напомена: у комуникативном процесу *питање* и *одговор* представљају већ по себи апстракцију реалног садржаја, који у семантичкој сфери оснива своје постојање на материјалним околностима света у којем егзистирају говорник и саговорник. Будући да чине апстракцију, они се одликују њеним особинама:

(а) међусобни однос говорника и саговорника је облик манифестовања садржине; и

(б) тај однос је истовремено и средство преношења да-те садржине.

Из овога, логично и консеквентно, мора бити прихватљив закључак који А.-Ј. Greimas изводи о предусловима који омогућују комуникацију: „Ceux-ci sont essentiellement de caractère itératif”⁶, а из овога и закључак — да се систем итеративности, који на сваки начин садржи, као основу, репетицију, може довести у везу са граматизацијом и њеним резултатима.

3. Друга напомена принципске природе односи се на термин и појам специфичне српскохрватске граматизације. Под тим разумемо резултате пројектовања семантичког језичког нивоа у синтаксичком, што је у семиотици одавно позната чињеница, посебно у светлости лингвистичких приступа R. Jakobsona⁷, а овде као „нова” тај свој атрибут добија *раш-*

⁶ А.-Ј. Greimas, *Sémantique structurale*, Recherche de méthode, Paris 1966, где се пре тога каже: „Au phénomène de la lexicalisation, nous l'avons vu, se trouve intimement lié celui de la grammaticalization. Le discours, en effet, est non seulement le lieu de la manifestation de la signification, mais en même temps le moyen de sa transmission”.

⁷ Њу су, говорећи о оном нивоу језика који подразумева језичку ознаку (feature level), формулисали R. Jakobson и M. Halle: „Linguistic analysis gradually breaks down complex speech units into morphemes, the ultimate constituents endowed with proper meaning, and dissolves these smallest semantic vehicles into the ultimate components capable of differentiating morphemes from each other. These components are termed *distinctive features*. Correspondingly, two levels of

члањивањем основаном на природи метајезика. У овоме, дакле, случају грамаатизација треба да буде одређена релевантним чиниоцима, чији ће распоред представљати замишљени, али једновремено и остварљиви језички модел дате категорије. Према изложеноме, потпуна дефиниција специфичне српскохрватске грамаатизације у домену речи, одн. средстава за потврђивање и одрицање гласила би:

(а) она је резултат итеративне компоненте процеса саопштавања, и истовремено

(б) она је резултат психолошког простора, одн. семантичког квантума који разликује „морфологизирану” и „грамаатизовану” реч за потврђивање / одрицање.

И итеративност и семантички квантум, са своје стране, примењени на језичке секвенце морфологизираних, да се изразимо термином класичне лингвистике, потврђених / одричних речи (*да, не*) и на језичке секвенце грамаатизованих речи (*јесам : нисам; хоћу : нећу; бих : не бих; знам : не знам . . .*), садрже исти битан чинилац који можемо, мислим, назвати интензитетом семантичко-грамаатичке трансформације. Као чинилац, тако дефинисани интензитет представља мерљиву јединицу, наравно, у оном истом смислу у којем је мерљива резултанта сила које једну синхроничку категорију пројектују у историјски контекст⁸, остварујући тако апстрактни модел као више или мање природан за дати језик (в. т. 6).

language and linguistic analysis are to be kept apart: on the one hand, the semantic level, involving both simple and complex meaningful units from the morpheme to the utterance and discourse and, on the other hand, the feature level, concerned with simple and complex units which serve merely to differentiate, cement and partition, or bring into relief the manifold meaningful units” (курзив мој — Ж. Ст.) (*Phonology and Phonetics, Selected Writings, I, 1962, стр. 464—465*).

⁸ „По самой своей природе язык каждой данной эпохи — это язык, существующий и развивающийся во времени и потому непременно заключающий в себе момент диахронии . . . фактор времени по самому существу этого предмета входит в язык . . . Для каждого данного этапа в непрерывном развитии языка должны тщательно дифференцироваться явления развивающиеся, продуктивные и явле-

4. Трећа, методолошка, напомена: граматизоване потврдне / одричне секвенце овде су само условно представљене и облицима који садрже — онда када је реч о одричној компоненти — и морфологизирани део *не*. У ствари, оне су у систему граматизованих средстава и зато што су граматички, дакле — функционално, једнаке са потврдним секвенцама без афирмативног почетка израженог афирмативном партикулом *да*, зато што се у *граматичком* смислу може ставити знак једнакости између језичких ситуација:

(а) — Волиш да гледаш у плафон?

— *Волим.*

(б) — Волиш да гледаш у плафон?

— *Не волим.*

А то, с друге стране, и зато што, у метајезику, који о појави говори, чине члан бинарне опозиције (нпр., *јесам : нисам; волим : не волим...*).

3.

5. После ове три принципско-методолошке напомене, и у њиховој светлости, може се рећи да српскохрватска граматизација има следеће карактеристичне црте:

Прво, по *а*-ставу њене дефиниције (в. т. 3) — који садржи итеративну компоненту саопштења, понављање секвенце умањене за упитну партикулу (одн. за упитну интонацију, ако је само она ознака питања) представља основни тип одговора; при томе понављању имамо два случаја: појаву

ния отмирающие, окаменевающие, причем и те и другие должны отличаться от явлений на данном этапе относительно стабильных; в отношении этих последних должны раскрываться потенции изменения; следует выяснить, в какую сторону может направиться, куда „напряжено” данное относительно стабильное явление, выступающее на данном этапе как нейтральное по отношению к изменению” (О. С. Ахманова, *Фонология — Морфонология — Морфология*, Москва 1966, стр. 24—25).

само помоћне морфеме, ако је у питању сложени глаголски облик или типичан српскохрватски предикат (са глаголским и именским делом), и појаву целог облика, па је схема ове комуникативне ситуације:

- а) Је ли дошао?
- б) Хоће ли доћи?
- с) Да ли би пио?

А)

В)

— Јесте. / Није.	— Дошао [је]. / Није дошао.
— Хоће. / Неће.	— Доћи ће. / Неће доћи.
— Бих. / Не бих.	— Пио бих. / Не бих пио.

По себи се разуме да овај основни тип обухвата и предикате са простим глаголским облицима (тј. комуникативну ситуацију дијалога као што је: Знаш ли? / Да ли знаш? Знаш? — *Знам.* / *Не знам.*).

Друго, по *b*-ставу њене дефиниције (в. т. 3) — који садржи компоненту психолошког простора, одн. семантичког квантума што се налази у основи дистинкције „морфологизирани“ и „граматизовани“ речи — корективни модел (онај који је у метајезику намењен компаративном закључку, и, као такав, вероватно најзанимивији) чини комуникативна ситуација у којој се као језичке секвенце одговора јављају облици:

- (а) да / не сами, и
- (б) да / не + један од облика под А) и В).

6. Тако, стављени један поред другог, ови модели у књижевном српскохрватском језику показују следеће:

— у ситуацији дијалога најприроднији је тип А, који обухвата, врло природно, опет, због дејства језичке економичности, и тип са понављањем једночланог предиката (Знаш ли? — *Знам.*);

— тип В заступљен је напоредо са првим, али је у односу на поменути обележен компонентом „семантичког кван-

тума"; ова компонента састоји се од инсистирања на чињеници о којој се говори, и до употребе ове секвенце у ситуацији дијалога долази онда када је степен тога инсистирања већи (в. т. 3);

— у српскохрватском књижевном језику, дакле, основна комуникативна форма одговора на питање је тип А (Је ли дошао? — *Јесте. / Није.*; Знаш ли? — *Знам. / Не знам.*), а основна емфатична форма одговора на питање — тип В (Је ли дошао? — *Дошао је. / Није дошао.*).

Овим тврђењем, у ствари, искључујемо, теоријски, из српскохрватског модела тип са удвострученом потврдом, одн. удвострученим одрицањем, чија се схема (са ознаком С) може представити скупином примера као што су:

С)

а) Је ли дошао?	— Да, дошао је. / Не, није дошао.
б) Хоће ли доћи?	— Да, доћи ће. / Не, неће доћи.
с) Да ли би пио?	— Да, [пио] бих. / Не, не бих [пио].
д) Знаш ли?	— Да, знам. / Не, не знам.

При томе, се, дакако, ово искључивање креће у границама супротстављања природнијег типа мање природном за српскохрватски језик типу одговора са секвенцом која почиње партикулом истог смисла. Друкчије речено: и у српскохрватском књижевном језику афирмативна одн. негативна секвенца може се остварити и у таквом облику, али кад је реч о природном систему, или кад је реч о односу такве секвенце према типичном систему одговора, сигурно је да не „звучи“ природно.

7. Чиниоци изложеног модела српскохрватских дијалогских секвенци могу се проверити на оствареним узорцима, узетим из дела савремених књижевника.⁹

1) Тип одговора са понављањем секвенце умањене за упитну партикулу (А и В):

⁹ А. Vučo, *Mrtve javke*, Kultura — Zagreb 1957, стр. 1—333; О. Давичо, *Тајне*, Нолит — Београд 1964, стр. 1—478.

— Сигурно ме ниси препознао, малопре?

— *Јесам.* (АВ 316)

— Да ниси гладан?

— *Нисам.* (АВ 159)

— Издао си?

— *Јесам.* (АВ 129)

— Волиш да гледаш у плафон?

— *Волим.* (АВ 85)

— Могу ли да отворим прозор?

— *Можеш.* (АВ 50)

— Не осећа ли се невиним?

— *Не осећа се невин.* (ОД 399)

2) Тип одговора са потврдном / одричном партикулом, самом или у секвенци чији други део има значење супротно значењу употребљене партикуле или неутрално у смислу негације / афирмације:

— Да ли си ме добро разумео?

— *Да.* (АВ 244)

— Мисли ли она на тебе?

— *О, да.* (АВ 177)

— Плашиш ли се?

— *Не.* (АВ 159)

— Да ли је Врховна команда једино крива?

— *Не, дабоме, и наравно.* (АВ 269)

— Требају ли ти паре?

— *Не, хвала Вам.* (АВ 176)

3) Тип одговора са потврдном / одричном партикулом у секвенци чији је други део истог потврдног / одричног смера:

— И ви сте побегли од покоља?

— *Да — јесам.* (АВ 97)

— Хоћеш ли да поћеш са мном?

— *Да, поћи ће он с Павлом.* (АВ 47)

— Плашио си се да не умрем на путу, да те мртав не провалим?

— *Не, нисам се тога плашио.* (АВ 317)

— Ниси веровао да ћемо победити?

- *Не, не то.* (АВ 317)
- *Али, да ли је наша пропаст морала бити тако црна?*
- *Не, никако, и ни у ком случају.* (АВ 270)
- *Могу ли овде да преноћим?*
- *Не, не — то никако.* (АВ 38).

У коментару датих узорака, или — реализација могућних модела, требало би ускладити, мислим, само противуречност утврђивања модела, с једне стране, и утврђивања остварених примера (реализација), с друге стране. То смо делимично учинили оградом да се узајамно искључивање модела А и В и модела С креће у границама супротстављања природнијег типа (А и Б) мање природном за дати језик типу (С). Други део усклађивања износимо у облику хипотезе. Верујемо, наиме, да се у ситуацији дијалога у српскохрватском књижевном језику емфатични период обележава на два начина:

(а) тоталним понављањем (Је ли дошао? — *Дошао је.* / *Није дошао.*) у свим случајевима где се јавља могућност опозиције делимичног понављања (нпр. помоћна морфема: *јесте* / *није*) према потпуном понављању. То је најчешћи случај код употребе сложених глаголских облика и предиката са именским или прилошким чланом (Је ли добра? — *Јесте.* / *Добра је.*); и

(б) помоћу карактеристичне интонације, у свим случајевима где нема могућности опозиције делимичне репстиције према потпуној (*Знаш ли?* — *Знам.* / *Не знам.*).

Према томе, тип одговора са потврдом / одричном партикулом, самом или у секвенци чији наредни део има значење супротно значењу употребљене партикуле, ако није обележен карактеристичном интонацијом, нема у себи емфазе, а тип одговора са партикулом истог семантичког смера којега је и секвенца која јој следи (С-тип) — по степену природног уклапања — представља (иако је и остварен и остварљив) део који се у српскохрватске системе одговора на питање укључује само *посредно*, преко говорне ситуације *монологског карактера*, која — у својој многоврснојности — има

и форме, али не и прави садржај, — дијалога. То показују примери наведени под 3) у овој тачки: готово сви су узети из монолога. Тамо где нису узети из монолога они дијалогу дају карактер монолога, те тако не представљају више основни комуникативни процес, или — ако их писац ипак за ово употребљава — они у српскохрватском књижевном језику асоцирају језичке појаве исте врсте које немају, рекли бисмо, типичне за тај језик и аутохтоне системе. Ово последње, као што смо у уводу истакли (в. т. 1), и јесте хипотеза чију потврду треба тражити у подручју упоредне синтаксе словенских књижевних језика, или — сасвим вероватно — и у домену односа синтаксе словенских језика са синтаксом других језика.

Београд

Др Живојин Станојчић